

Szenkovics Enikő

NÉMET IRODALMI KÖRÖK
AZ 1970–80-AS ÉVEK ROMÁNIÁJÁBAN

– *Az Aktionsgruppe Banat* –

Az irodalmi körök többsége Romániában, legyen szó német, magyar vagy román körről, a hatvanas évek végén, az „enyhülés” periódusában alakultak és sokasodtak meg, és a hetvenes-nyolcvanas években éltek virágkorukat. Többnyire nagyvárosokban működtek, nemritkán valamely szerkesztőség által felkarolva (pl. az Igaz Szó Irodalmi Köre), az Írószövetség égisze alatt (pl. a Gaál Gábor Kör), illetve az egyetemen belül (mint pl. az Echinox román irodalmi kör vagy a Babeş–Bolyai Tudományegyetem német irodalmi köre). Nemritkán (többnyire kisvárosokban, magyar nyelvterületen) líceumokban szerveznek irodalmi köröket a tanárok, és olyan eset is létezik, hogy egy gimnázium irodalmi köréből nő ki egy nemcsak a kommunista Romániában, hanem a határokon túl is ismertté vált irodalmi kör: az Aktionsgruppe Banat bölcsője egy nagyszentmiklósi líceumban, a Dorothea Götz tanárnő által alapított irodalmi körben kerekedő.

Az irodalmi köröket általában hetente, kéthetente vagy havonta találkozó fiatalok, többnyire egyetemi hallgatók szervezték, akik ezen alkalmakon saját műveikből olvastak fel, tehát itt elsősorban a bemutatkozás, a nyilvánosság elé lépés vitathatatlanul jelentős fórumáról van szó. A felolvasások mellett reflektálásra, véleménycserére, vitára is lehetőség nyílt, ugyanakkor a kritikai érzék fejlesztésére is – a tollforgató kollégáktól, nem egy esetben a körökre ellátogató szerkesztőktől, tanároktól érkező visszajelzések is igen fontos szerepet játszottak a pályakezdő írók-költők pályájának további alakulását illetően. Egyáltalán nem elhanyagolandó az a tény sem, hogy ezek a körök az irodalmi élet fontos megnyilvánulásai, amennyiben a folyóiratok, szerkesztőségek mellett szakmai kapcsolatok kialakítását biztosítják az egyébként magányos foglalkozást űző íróknak. *„Valóságos irodalmi életről csak akkor beszélhetünk, amikor egy írói közösség háttérében az írói munkát*

*serkentő intézmények működnek*¹ – állítja Szász János a bukaresti magyar irodalmi életre vonatkozóan, felsorolva az 1965–1970 között létrehozott kisebbségi kiadókat, irodalmi-kulturális folyóiratokat, kisebbségi szerkesztőségeket, az Írószövetség Nemzetiségi Bizottságát, és nem mellékesen a „klubéletet”, a kávéházi törzsasztalt mint „*serkentő intézményeket*”.² Ugyanezt fejtegeti Vladimir Tismăneanu, amikor az engedmények vonatkozásában az egyetemi lapok és diákkörök alapításáról beszél, ugyanakkor ezen engedményeket, Michael Shafir szavaival élve, „*a reformok paródiájának*” nevezi.³ Hisz a hatalom, azon túl, hogy a diákság megnyerését célozta meg velük, egyúttal a jobb átláthatóságot, ellenőrzést is biztosította általuk. Még ha így is van, ezeknek az intézményeknek a létrehozása nagy hasznára vált a kisebbségi, de akár a többségi irodalomnak is, ezen keretek között ugyanis, egy-egy lap, könyvkiadó, irodalmi kör köré szerveződve és egymással kapcsolatot tartva ugyanazt az ügyet szolgálták: az irodalmat, illetve annak minél szélesebb körben való terjesztését.

A Románia területén nagyobb tömbben élő német kisebbség, az erdélyi szászok és bánági svábok a magyar kisebbséghez hasonlóan szerveztek irodalmi köröket, amelyek a bemutatkozás lehetősége mellett a véleménycsere, kapcsolattartás helyét is jelentették írók, költők, irodalomtörténészek, -kritikusok és az irodalom iránt érdeklődők számára. Ezek egy része az egyetemek német szakán szerveződött, mint pl. a kolozsvári,⁴ bukaresti vagy a temesvári, előbb Nicolaus Lenau, majd ennek újraalakulása után Adam Müller-Guttenbrunn nevét viselő irodalmi kör, mások középiskolákban, így például a nagyszentmiklósi líceum némettanára, Dorothea Götz által vezetett kör, vagy az ebből

1 Páll Árpád: Magyar írók Bukarestben. Szász János a Kölcsönös megismerés dimenzióiról. In uó: *Harangszó a mélyből. Beszélgetések romániai magyar értelmiségiekkel*. Budapest, 1991, Magvető, 279. p.

2 Uo. 279–280. p.

3 Vladimir Tismăneanu: *Arheologia terorii*. București, 1998, Alfa, 240. p.

4 A kolozsvári filológia fakultás német irodalmi köréről, pontosabban újraindulásáról az *Echinox*-ban is találunk utalást, így az 1973/1–2. összevont számban Georg Aescht tollából, aki *Die deutsche Literaturkreis der Philologiefakultät wiedereröffnet* [Újraindul a filológia fakultás német irodalmi köre] címmel ír beszámolót. Megjegyzni, hogy „a fiatal körökben és körök előtt a fiatal költészet ezen vitaestek legfőbb ügye volt és az is kell maradjon” [junge Dichtung in und vor jungen Kreisen war und soll auch weiterhin ein Hauptanliegen solcher Diskussionsabende sein]. Georg Aescht: *Die deutsche Literaturkreis der Philologiefakultät wiedereröffnet. Echinox*, 1973. 1–2. sz. 16. p. [Saját fordítás – Sz. E.]

kinőtt Aktionsgruppe Banat, és olyan is volt, amelyik az Írószövetség hivatalos intézményeként működött: az Adam Müller-Guttenbrunn Kör.

Erről Joachim Wittstock (szül. 1939) nagyszebeni szász író is beszámol egy interjúbán: „[...] egy alakulathoz, mint például a »Bánáti Akciócsoport« (Aktionsgruppe Banat), nem tartoztam, ehhez hasonló Erdélyben nem létezett. Viszont mindig is részt vettem olvasókörökben Szebenben, Brassóban és más helyeken, ahol az irodalmi körök az elmúlt időkben megtúrt szervezetek voltak, melyek keretén belül az író és közönsége közötti összetartás erősödött.”⁵

Laura Manea a nagyszebeni (Heinrich Heine, majd 1957-től Josef Marlin Kör) és brassói irodalmi körökön kívül még megemlíti Erdélyből a feketehalmi, a segesvári, a medgyesi, illetve a kolozsvári irodalmi köröket, a Bánságból pedig a temesvárit és az aradit, és nem utolsósorban a bukarestit.⁶

Az egyik leghosszabb életű német irodalmi kör a brassói, mely 1950 és 1960 között Stalinstädter-Literaturkreis néven fut.⁷ Az irodalmi kör tagjai a kezdetekben a következők voltak: Erwin Wittstock, Harald Siegmund, Ludwig Schwecht, Fritz Roth, Ludwig Szikesch, Heinrich Taute, Hans Lienert, Karl és Erna Gräf, majd Adolf Menschendorfer, Hans Bergel és Georg Scherg is tevékenyen részt vettek a körökön. Fontos megjegyezni, hogy az első időszakban iskolások is látogatták. A kört rendszeres időközönként tartották, 1951. március 20-tól október 27-ig összesen 25 alkalommal találkoztak, és német eredeti, illetve németre fordított irodalmi műveket, elsősorban verseket olvastak fel és beszéltek meg, előnyben részesítve a résztvevők saját műveit. A kör később nevet változtat, 1967-ben pedig újraalakul. Külön kiemelném azt a tényt, hogy az újraalakulását követően mondhatni elszakad a provincializmustól, és Románia teljes német irodalmára való kitekin-téssel az ország minden szegletéből hívnak írókat, költőket, ugyanakkor

5 Az alkotási folyamat és a többnyelvűség. Fodor Bálint interjúja Joachim Wittstockkal. *Korunk*, 2007. január. <https://epa.oszk.hu/00400/00458/00121/2233.html> (Utolsó letöltés: 2022. szeptember 27.) [Saját fordítás - Sz. E.] Wittstock idézett gondolatai az Aktionsgruppe egyedülállóságára is rámutatnak: német irodalmi csoportosulás ebben az időszakban nem létezett a megnevezetten kívül Romániában.

6 Laura Manea: Der Kronstädter Literaturkreis im Laufe seiner vier Jahrzehnten. *Transilvania*, 2015. 2. sz. 30. p.

7 Uo. 31–32. p.

pedig meg is fiatalodik: nemcsak a meghívottak, hanem az érdeklődők, a kört látogatók átlagéletkora is alacsonyabb lesz. 1968 és 1970 között, amikor a kör elnöke előbb Hans Schuller (1967), majd Hannes Schuster (1968), Richard Adleff (1969) és Horst Schuller (1970), rendszeresen hívnak alkotókat a brassói körre az ország minden szegletéből. Azért, hogy a mai magyar olvasó képet alkothasson arról, milyen intenzív irodalmi élet folyt ebben az időszakban a németek körében, a teljes meghívottlistát idézem Maneától: „*Wolf Aichelburg, Ursula Bedners, Rolf Bossert, Anton Breitenhofer, Franz Johannes Bulhardt, Roswith Capsius, Friedrich Engelbert, Horst Fassel, Maria Gierlich-Gräf, Arnold Hauser, Hedi Hauser, Franz Heinz, Klaus Hensel, Franz Hodjak, Erika Hübner-Barth, Wolfgang Koch, Bernd Kolf, Walther Konschitzky, Hans Liebhardt, Johann Lippet, Michael Markel, Christian Mauer, Jakob Mihailescu, Peter Motzan, Herta Müller, Horst Nalewski, Carmen Puchianu, Georg Scherg, Klaus F. Schneider, Frieder Schuller, Friedrich Schuster, Ludwig Schwarz, Helmut Seiler, Stefan Sienerth, Heinz-Jürgen Staszak, Franz Storch, Ricarda Terschak, Richard Wagner, Joachim Wittstock.*”⁸

A felsorolt nevek nemcsak a német irodalmi élet gazdagságát, sokszínűségét hivatottak szemléltetni, hanem egy olyan folyamat kezdetét is jelzik, amelyre azelőtt nem igazán volt példa: észrevehetjük ugyanis, hogy a brassói irodalmi kör alkalmaira a szász szerzőkön, kritikusokon kívül sváb írókat, költőket, irodalomtörténészeket is rendszeresen elhívják, márpedig e két német népcsoport meglehetősen elszigetelődött egymástól a történelem folyamán a teljesen eltérő hagyományok, szellemi örökség és a földrajzi távolság miatt. A hatvanas évek végétől aztán ezek a gátak feloldódni látszanak, és a szász meg sváb fiatalok három egyetemi centrumba: Kolozsvárra, Temesvárra és Bukarestbe való tömörülése folytán egyre jobban megnyílnak egymás irányába, egyre kíváncsibbakká válnak egymás (alkotó)munkájára, és szoros szakmai és emberi kapcsolatok is alakulnak közöttük. Ennek az irodalmi kíváncsiságnak az egyik fő fórumává válik az *Echinox* folyóirat, amelynek hasábjain a fiatal erdélyi szász és bánági sváb alkotók

egyaránt helyet kapnak eredeti, német nyelven írt, illetve román és magyar fordításban közölt alkotásaikkal.

AZ AKTIONSGRUPPE BANAT (BÁNSÁGI VAGY BÁNÁTI AKCIÓCSOPORT)

Az Aktionsgruppe Banat gyökereit, mint fennebb említettem, nem Temesváron, hanem Nagyszentmiklóson kell keresnünk: az ottani líceum irodalomszerető némettanárnője, Dorothea Götz irodalmi kört szervez, amelyen a környékbeli falvakból származó sváb fiatalok, szám szerint kilencen: Albert Bohn, Rolf Bossert, Werner Kremm, Johann Lippet, Gerhard Ortinau, Anton Sterbling, William Totok, Richard Wagner és Ernest Wichner rendszeresen vesznek részt. Ezek a fiatalok, akik már igen jól ismerték egymást, egyrészt az iskolából, másrészt a publikációik révén (a *Neuer Weg*, *Neue Banater Zeitung* és *Neue Literatur* diákkoldalairól), Temesvárra, egyetemre kerülésüket követően, 1972 nyarán beszélgetni kezdenek irodalmi tevékenységükről, olvasói érdeklődésükről, politikai elképzeléseikről. Ezen első beszélgetések egyikét jelentette meg az 1972. április 2-ai *Neue Banater Zeitung* az *Am Anfang war das Gespräch. Erstmalige Diskussion junger Autoren* [Kezdetben volt a beszélgetés. Fiatal szerzők első eszmecsereje] címmel, amelyet Eduard Schneider, a kultúrrovat szerkesztője moderált. Mivel azonos célokat vallottak, és rendkívüli szerepet tulajdonítottak az irodalomnak, csoportként akartak fellépni. Nevüket azonban nem ők maguk adták, hanem a nagyszebeni *Die Woche* újság Horst Weber nevű szerkesztőjétől ered, aki a fent említett *Neue Banater Zeitung*-beli írást recenzálta, és e recenzióban ezeket a fiatal sváb írókat immár Aktionsgruppe Banat név alatt említette.⁹

„Akciónépszerűségüket” merészségük, igazságérzetük és a félelem hiánya szülte – mai szemmel nézve az akkori korszakot szinte elképzelhetetlen, hogyan írhatta meg és közölhette a 17 éves, akkor még középiskolás

9 Erről lásd Ernest Wichner: Aktionsgruppe Banat, die erste und letzte deutschsprachige Dichterschule in Rumänien. *Études Germaniques*, 2012. 3. sz. 431–441. p. <https://www.cairn.info/revue-etudes-germaniques-2012-3-page-431.htm> (Utolsó letöltés: 2022. szeptember 28.), illetve Peter Kottler: Vierzig Jahre „Aktionsgruppe Banat”. Landsmannschaft der Banater Schwaben e. V. Kultur, 2012. június 9. http://www.banater-schwaben.org/index.php?id=62&tx_ttnews%5Btt_news%5D=1115&tx_ttnews%5BbackPid%5D=53&cHash=f698b39d90b247b65f5136e99b1788c (Utolsó letöltés: 2022. szeptember 28.)

diák, Richard Wagner a következő, *Einzige Forderung: Vorurteile abbauen* [Egyetlen követelés: leépíteni az előítéleteket] című szöveget: „Folyamatosan választás elé állítják az embert, hogy elmondja-e a véleményét, vagy hallgasson. És mennyivel jobban szeret az ember hallgatni. Ebben a tekintetben rendkívül komplexnek mondható az iskolás diák helyzete. Ezt két szempontból szükséges szemlélni: a diák mint diák és a diák mint fiatal szempontjából. Mindkét fogalom gyakran, mondhatnám, túl gyakran különös állásfoglalást és véleményt eredményez a felnőtteknél. A diákot és a fiatalat nem csupán emberként látják az emberek között, hanem egy különös pozíciót jelölnek ki számára, a hallgató pozícióját, akinek semmi mondanivalója nincs. Magáévá kell tennie a tanításokat, és azokat követnie.”¹⁰

Ezen fiatalok merészségét, egységes csoportként való fellépését akkor érthetjük meg igazán, ha a visszaemlékezéseiket olvassuk,¹¹ amelyek az adott időszak politikai-kultúrpolitikai hátterét is megvilágítják. Richard Wagner egy, a fentiekben idézett szövegénél két évtizeddel későbbi írásában például arról vall, hogy a hatvanas évek második felében szocializálódva, immár távolinak és elképzelhetetlennek tartották a szüleik által a sztálinizmus alatt megélt félelmet, börtönt, „mi nem féltünk, mint az idősebb emberek. Mi nem rettegtünk a kommunizmustól. Mi a poszt szocializmus egyaránt bizakodó és türelmetlen gyermekei voltunk.”¹² Ugyanakkor azt sem szabad elfejtenünk, hogy a hatvanas évekbeli „olvadással” párhuzamosan egy hippimozgalom és beatmozgalom¹³ is létezett, egy zenei és irodalmi téren történt hatalmas változás,

10 Lásd Richard Wagner: *Einzige Forderung: Vorurteile abbauen. Neue Banater Zeitung*, 1970. október 30. [Saját fordítás – Sz. E.]

11 Ebből többet is találunk a következő kismonográfiában: Ernest Wichner (szerk.): *Ein Pronomen wird verhaftet worden. Texte der Aktionsgruppe Banat*. Frankfurt, 1992, Suhrkamp. Ebben az Aktionsgruppe-tagok korabeli, különböző lapokban, folyóiratokban, illetve antológiákban megjelent szövegei: versei, rövidprozái mellett Richard Wagner, Ernest Wichner, Anton Sterbling, Gerhard Ortinau visszaemlékezéseit is olvashatjuk, melyek az évek során különféle helyeken megjelent tanulmányok mellett nagymértékben hozzájárulnak e jelenség megértéséhez, árnyaltabb bemutatásához.

12 I. m. 224. p. [Saját fordítás – Sz. E.]

13 Erről, magyar vonatkozásban, többek között Egyed Péter is ír a *Korunk* beat-számában. Lásd Egyed Péter: 1968–1971: A tiszta boldogság kora. *Korunk*, 2013. 8. sz. 26–34. p. Több német szerzőre, így például Richard Wagnerre és Anemone Latzinára is hatással volt a beatnemzedék. Ez utóbbihoz lásd: Jakabházi Réka: Romániai német nőírók a huszadik század hetvenes éveiben: Anemone Latzina. *Szépirodalmi Figyelő*, 2020. 3. sz. 33–44. p.

amely beszüremlett Romániába is, és sok fiatal lelkesített. „[...] pop-bálványaink, Janis Joplintól, a Rolling Stonestól és Jimmy Hendrixől el egészen a temesvári rockbandáig, a Phoenixig, megtanítottak arra, hogy milyen hatással vannak, mennyire megváltoztatják az egyes életeket a művészi kifejezőmódok, az, amit valaki közölni akar” – írja Ernest Wichner.¹⁴ Richard Wagner szintén kiemeli a zenét, illetve a külsőségeket, melyek a lázadás kifejezéseként értelmezhetők, és megjegyzi: míg az idősebb rokonok népviseletbe akarták őket bújtatni és fúvós zenére táncoltatni, addig ők megnövelték a hajukat, és Rollings Stonest hallgattak.¹⁵ A korlátok, (el)hallgatás helyett a szabadság, a megszólalás választása tehát komplex folyamat eredményének tudható be. „Korszerű irodalmat akartunk írni, mely a kortárs német irodalommal összemérhető” – vonja le a végkövetkeztetést Wagner.¹⁶ Johann Lippert „vakmerő játék”-nak („freches Spiel”)¹⁷ nevezi az Aktionsgruppe tevékenységét, és joggal: merészségük már első pillanattól kezdve felkeltette és magára vonta a Securitate figyelmét, ráadásul csoportként való fellépésük is fenyegetőbbnek tűnt – harmadik nekifutásra, végre sikerült csoportosan közölniük, mégpedig a *Neue Literatur* 1972. novemberi számában. Egy szövegmontázs jelent meg itt közel húsz oldalon, tíz fiatal bánsági szerző írásaiból.

Az, hogy az Aktionsgruppe Richard Wagner vezette irodalmi köreinek a temesvári diákművelődési ház adott otthont, csak a nagyvonalúság és támogató, segítőkészség látszatát kelti: a Securitate mindig jelen volt, sőt az igazgatói szobában elhelyezett magnó minden egyes szavukat regisztrálta.¹⁸ Ezeken az alkalmakon egyébként Handke, Brecht, Böll és a Wiener Gruppe szövegeiről is beszélgettek, ami szintén

14 Ernest Wichner: Die erste und letzte Dichterschule in Rumänien. *Études Germaniques*, 2012. 3. sz. 431–441. p., itt 432. p. [Saját fordítás – Sz. E.]

15 Ernest Wichner (szerk.): *Ein Pronomen wird verhaftet worden*, i. m., 225. p.

16 Uo., 226. p.

17 Walter Engel: *Aktionsgruppe Banat. Ein deutscher Dichterkreis in Rumänien. Lesung und Gespräch mit dem Schriftsteller Johann Lippert* [Aktionsgruppe Banat. Egy német írókör Romániában. Felolvasás és beszélgetés Johann Lippettel], Deutsches Kulturforum Östliches Europa, 2022. <https://kulturforum.info/de/forum-partner/partner-veranstaltungen/1023978-aktionsgruppe-banat-ein-deutscher-dichterkreis-in-rumaenien> (Utolsó letöltés: 2022. szeptember 29.)

18 Ehhez és további részletekhez a kör működéséről lásd Wichner visszatekintő írását: Ernest Wichner: Blick zurück auf die Aktionsgruppe Banat. In Ernest Wichner (szerk.): *Ein Pronomen wird verhaftet worden*, i. m. 9. p.

erőteljesen mutatja az irodalom megújítása iránti vágyukat, és ami szintén provokatív lehetett a hatalom emberei számára. Főleg – miként arra Vincze Ferenc is rámutat az Aktionsgruppét ismertető tanulmányában –, hogy „a Gruppe 47 és a Wiener Gruppe mind rendelkeztek olyan politikai és társadalmi üzenettel, amelyek meghatározó jelleggel voltak jelen a korabeli kontextusban”.¹⁹ Vincze az Aktionsgruppe előzményének tekinti e két írói csoportosulást, a Wiener Gruppéről pedig azt állítja, hogy „hatása azonban az Aktionsgruppe Banat szempontjából sem elhanyagolható, s amellett, hogy egyik közös megjelenésük mottójával a bécsi művészek egy alkotását (Wire Wegbereiter) választották, a nyelvről vallott felfogásuk is meglehetősen közel állt bécsi alkotótársaikéhoz”.²⁰

Íme a transzkulturalitás kiváló példája: az „import lázító eszmék” hatással vannak a temesvári csoportosulás tagjaira, s tevékenységükben, írásaikban a végletekig továbbgyűrűznek. Az eszméken kívül azonban, mint látjuk, stilisztikai, nyelvi hatással is számolnunk kell.

A Securitate 1975-ig folytatta a megfigyelésüket, amíg elegendő anyag nem gyűlt ellenük, és amíg azt érezték: le kell valahogy állítani ezeket a „veszélyes elemeket”. Október 10-én aztán, amikor a csoport négy tagja, név szerint: Gerhardt Csejka, Richard Wagner, Gerhard Ortinau és Richard Wagner Temesvárról haza akart utazni (a jugoszláviai határ mentére), az úton letartóztatták és vizsgálati fogságba helyezték őket. A letartóztatás hivatalos indoka a következő volt: az országból való szökési kísérlet. Közben házkutatást tartottak náluk, könyveket, kéziratokat, leveleket foglaltak le, amelyeket államelleneseknek nyilvánítottak. Egy hét után ugyan szabadon engedték őket, de tovább folytatódtek a kihallgatások, házkutatások – nemcsak az Aktionsgruppe-tagoknál, hanem a barátaiknál és több temesvári egyetemi tanárnál. Kilenc hónappal később William Totokot újra letartóztatták, ekkor kilenc hónapot töltött vizsgálati fogságban Temesváron. Ezzel az Aktionsgruppe feloszlott: Werner Kremm felhagyott az írással, Anton Sterbling és Ernest Wichner kitelepült Németországba. Egyes Aktionsgruppe-tagok, így például Johann Lippert, az 1977-ben létrejött Adam

19 Vincze Ferenc: Az Aktionsgruppe Banat lázadása. A politikai olvasattól a poétikai eseményig. *Korunk*, 2013. 8. sz. 56. p.

20 Uő: A harmadik csoport. In Bengi László – Hományi Márton – Józán Ildikó (szerk.): *„Visszhangot ver az időben”*. Hetven írás Szegedy-Maszák Mihály születésnapjára. Pozsony, 2013. Kalligram, 191. p.

Müller-Guttenbrunn Kör tagjai lettek, majd hozzájuk csatlakozott Horst Samson, Herta Müller, Helmuth Frauendorfer, Werner Söllner, Roland Kirsch is.

AZ AKTIONSGRUPPE BANAT ÉS A HOLDUDVARA A KOLOZSVÁRI ECHINOX HÁROMNYELVŰ FOLYÓIRAT MÁSODIK ÉVTI-ZEDÉBEN

Klaus F. Schneider Richard Wagnerrel készült interjúja²¹ *Lyrik müsste jetzt wieder ein bisschen anders werden* [A költészetnek most újra kicsit másmilyennek kellene lennie] címmel jelent meg 1980-ban. A beszélgetés egyébként, mint az a felvezetéből kiderül, a kolozsvári Bölcsészettudományi Kar irodalmi körén készült, Wagner felolvasását követően. Két gondolatot emelnék ki belőle, amelyek az akkori irodalmi élet „működését” szemléltetik. Schneider kérdésére, hogy „Az ön véleménye szerint mennyire hathatnak ki a kultúrpolitikai intézkedések, javaslatok a kulturális életre és konkrétan az egyes szerzők alkotására?”,²² a következő választ adja Wagner: „Azon a véleményen vagyok, hogy kevesebb intézkedésre lenne szükség, azért, hogy a kultúrának és vele együtt az irodalomnak meglegyen a lehetősége identitásának megelézésére és gyakorlására.”²³ Könnyen kiolvashatjuk ezekből a sorokból a „különutasság” igényét, a kultúrpolitikai intézkedésektől, a fő kormánysszervek szintjéről érkező elvárásoktól való elhatárolódás, egy független irodalmi élet iránti igényt. Ez érthető konkrétan Wagner saját munkásságára, tágabban pedig a romániai német irodalmi életre, illetve a teljes romániai, diktatúrában működő irodalmi életre is.

A fiatal német írók-költők helyzete és az irodalomban bekövetkezett fordulat kapcsán szintén az alkotói szabadság, a világ történéseihez való kritikus hozzáállás fontosságát hangsúlyozza, egyben utal az ettől való megfosztottságra is – ezt nem egyszerűen kiszólásként értelmezem, hanem a kommunista rendszer kritikájaként is, ami igen merész vállalkozásnak számított 1980-ban: „Nem tudom, hogy egyenesen generációról kellene-e beszélni, azonban a hetvenes évek elején volt néhány ember,

21 Klaus F. Schneider: Lyrik müsste jetzt wieder ein bisschen anders werden. Interjú Richard Wagnerrel. *Echinox*, 1980. 11–12. sz. 16. p.

22 Uo. [Saját fordítás – Sz. E.]

23 Uo. [Saját fordítás – Sz. E.]

aki világosan meghatározott írói programmal indult. Olyan irodalmat képzeltek el, amely közvetlenül kiteszi magát a realitásoknak, amelyeket rögzíteni akar: mi történik körülötte, mi miből fakad, miért van így és hova vezethet. Ezek az emberek, akiknek a sorába én is tartozom, kifejezett bizalommal közeledtek a munkához, olyasfajta bizalommal, amelytől az évek során, a munkájuk tárgya körüli súrlódások miatt megfosztották őket.²⁴

Az effajta interjúknak, miként ez a kiragadott részlet is alátámasztja, a legnagyobb hozadékuk az, hogy belülről láttatják a romániai német irodalmat, s segítenek megérteni ezen írók, költők valóságához való viszonyulását, saját pozíciójuk kijelölését.

Az interjú mellett egyébként a sváb Wagner három darab négysorosa is helyet kap, melyekről a beszélgetésben is szót ejt, balról és jobbról pedig Franz Hodjak és Joachim Wittstock, tehát két szász szerző verse veszi közre – végül is ez az elhelyezés is a falak lebontásáról és a szövegek párbeszédéről tesz tanúbizonyságot. Nem szabad elfelednünk ugyanis, hogy a szász és sváb irodalom találkoztatása, azok képviselőinek szoros szakmai kapcsolata és barátsága elsősorban ennek a fiatal írógenerációnak köszönhető.²⁵ Ezen a helyen említtem meg azt a német irodalomtörténeti érdekességet, amely szintén az 1980-as évhez köthető, és szintén a szász és sváb irodalmat közelítő, ugyanakkor a kommunista rendszerrel szembemenő próbálkozásként könyvelhető el. Egy szamizdat kiadványról van szó, amelynek Walter Fromm szerkesztésében kellett volna megjelennie. Az antológia a *Die Bewegung der Antillen unter der Schädeldedecke: Junge rumäniendeutsche Lyrik zwischen 1975 und 1980* [Az antillák koponyakéreg alatti mozgása. Fialat romániai német költészet 1975 és 1980 között] címet viseli, és bár a bukaresti

24 Uo. [Saját fordítás – Sz. E.]

25 Személyes beszélgetésünk alkalmával (2023 februárjában) Franz Hodjak például arról mesélt, hogyan változott át egy-egy irodalmi esemény alkalmával kolozsvári tömbházlakásuk „szállodává”, ahol a szebeni, brassói írók, költők, irodalomkritikusok mellett a temesvári Aktionsgruppe tagjai is megaludtak, természetesen a kellő ünneplést követően. Erre annak előtte nem igazán volt példa, a szászok és svábok ugyanis, amint erről a romániai németeket bemutató fejezetben is szót ejtettem, egymástól meglehetősen elszigetelten éltek és munkálkodtak. „[...] a szászok eléggé külön álltak, még a sváboktól is távol tartották magukat” – állítja Rostás Zoltán, majd hozzáteszi: „volt nekem egy sváb történész barátom, aki azt kérdezte felháborodva, »hogyan tudsz te egy szásszal szóba állni? Hát ezek mind náciak voltak!«”. Szenkovics Enikő interjúja Rostás Zoltánnal, megjelenés előtt.

Kriterionnál kellett volna napvilágot látnia, betiltották a kiadását, mert Fromm akkor már beadta az NSZK-ba szóló kivándorlási kérelmét. A könyv tiltólistára került, ennek ellenére 15 példányt készített írógéppel belőle „harcostársai”, elsősorban Adelheid Fleischer, Heinz Götsch segítségével, mely példányokat a kötet szerzőinek, név szerint: Richard Wagnernek, Werner Söllnernek, Rolf Bossertnek, Franz Hodjaknak, William Totoknak, Hellmut Seilernek, Klaus Henselnek, Horst Samsonnak, Helmut Britznek és Johann Lippetnek, illetve a hozzájuk közel álló irodalomkritikusoknak juttatott el, az írógépet pedig a nagyszebeni szeméthegyen süllyesztették el.²⁶ Láthatjuk, hogy a felsorolt nevek között egykori Akciócsoport-tagok is vannak, mellettük pedig szász írók is szerepelnek versekkel, maga a kísérlet pedig egyedülálló bátorságról tesz tanúbizonyságot, amely e kötet során több ízben is említett merész gesztusokkal, a rend ellen lázadó szövegekkel együtt rajzolja ki a hetvenes-nyolcvanas évek romániai német irodalmának képét.

Újabb Wagner-szöveg olvasható az *Echinox* 1985/3–4. számában, *26 Geschichten mit Illegalen oder zum Stand der Diskussion* [26 illegalista-történet, avagy a vizsgálat állásáról] címmel. Ha figyelembe vesszük a publikálás évét, meglehetősen furcsának tűnik, hogy egyáltalán megjelenhetett, ráadásul nem sokkal azután, hogy 1984-ben hét bántási író-költő levelet címzett Cornel Pacosténak, az RKP Temes megyei első titkárának, amelyben egyebek mellett ezt írják: „*Évek óta zaklatnak minket a Belügyminisztérium temesvári szervei*” (a levél tartalmát jelen írás végén ismertetem). Talán pont ezért jelenhetett meg ez a szöveg Kolozsváron, az Akciócsoport egykori tagjainak megfigyelése ugyanis elsősorban Temesvárra szorítkozott, s mindenekelőtt az Adam Müller-Guttenbrunn Kör tevékenységeire. Az alábbiakban Wagner fent említett szövegét teljes terjedelmében idézem: „*A-t hirtelen elfogták. B. alámerült. C-t menekülés közben lötték le. D-t még időben figyelmeztetni*

26 Lásd bővebben Aeschtnak a *Siebenbürgische Zeitung* 2022. december 20-ai számában megjelent írását: Georg Aesch: *Anthologie: junge rumäniendeutsche Lyrik zwischen 1975 und 1980* [Antológia: fiatal romániai német költészet 1975 és 1980 között]. <https://www.siebenbuenger.de/zeitung/artikel/kultur/23394-anthologie-jung-e-rumaeniendeutsche.html> (Utolsó letöltés: 2023. április 27.). Ennek az írásnak az apropóját az adta, hogy Traian Pop az első „megjelenés”, azaz a szamizdat elkészítése után 42 évvel, 2022-ben újra, immár „hivatalosan” kiadta a Pop Verlagnál az említett kötetet, melyet 2023. április 30-án mutattak be a Lipcsei Könyvtársáron.

tudtuk. E. számára már túl késő volt. F-nél zárt ajtókra találtak. G-nek nyoma veszett. H. már régóta nem jelentkezett. I-re nem feltétlenül lehet számítani. Ha J-t kínozzák, mindent elmesél. K. egy ideje gyanúsán viselkedik. L-t utoljára meglehetősen rövid időre kötötték meg. Hogy M. tud-e hallgatni? N-nek már megint más véleménye van erről a dolgról. O-t azonnal meg kell találni. P-vel újra megszakadt a kapcsolat. Vállalják-e a rizikót, hogy valakit Q-hoz küldjenek? R. lenne az ember, de túl veszélyes. S. a probléma alkalmával némán a földet bámulta. T. számára világos volt a dolog. U. idegesen dobolt ujjaival az asztallapon. Mi lenne, mondta V., ám nem folytatta. Ekkor W. hirtelen felszökött és ezt mondta: El kell halasztanunk a betervezett akciót. X. látszólag vallomást tett. Y. is nyilvánvalóan nem hallgatott. Z., miként arról értesültünk, végérvényesen feladta.²⁷

Wagner az ábécé betűivel játszadoxva a szó legszorosabb értelmében halálkomoly dolgokat fogalmaz meg, amelyek könnyen vonatkoztathatók a nyolcvanas évek közepére már szakszerűen működő Securitate-hálózatra. Sőt, az alámerülés,²⁸ a fogva tartás, kínzás, az akció szavak az Akciócsoportot, illetve a velük szembeni megtorlásokat is eszünkbe juttathatják.

Wagner szövege mellett a másik Aktionsgruppe-tag, William Totok prózája áll, *Die Zwänge der Erinnerung* [Az emlék kényszere] címmel, amelyben emlékfoszlányokat idéz fel kisgyerekkorától kezdve. Az teszi érdekessé a szöveget, hogy egyes szavakat verzállal emelnek ki. Az emberekre, avagy a „rendszerre” veszélyt jelentő szavak, nevek ezek, melyek beszéljenek önmagukért: „**HITLER, RUSSLAND [OROSZORSZÁG], BĂRĂGAN, PONTIUS PILATUS, DON QUIJOTE, STALIN, HEINE, LENAU, TOLSTOI, ZOLA, GHEORGHE GHEORGHIU-DEJ, DE GAULLE, BENNO OHNESORG,**²⁹ **BÜCHER [KÖNYVEK],**

27 Richard Wagner: 26 Geschichten mit Illegalen oder zum Stand der Diskussion. *Echinox*, 1985. 3–4. sz. 17. p. [Saját fordítás – Sz. E.]

28 A csoport legismertebb fényképének a címe: *Felszínen az Aktionsgruppe*. 1972 júliusa. Balról: William Totok, Werner Kremm, Richard Wagner, Johann Lippert, Rolf Bossert, Anton Sterbling. A víz alatt: Gerhard Ortinau, Albert Bohn és Ernest Wichner.

29 Benno Ohnesorg német egyetemi hallgató volt, akit az iráni sah elleni tüntetésben a rendőrök agyonlőttek. Ohnesorg a diákmozgalmak átpolitizálásának szimbólumává vált. A történet részletes bemutatását lásd a Norddeutscher Rundfunk internetes oldalán: <https://www.ndr.de/geschichte/koepfe/Benno-Ohnesorg-Vom-protestierenden-Studenten-zur-Symbol-Figur,ohnesorg126.html> (Utolsó letöltés: 2023. január 25.).

BRECHT, MAO TSE-TUNG, WALTER BENJAMIN, HERBERT MARCUSE, HEINRICH VORMWEG, VOLKER BRAUN, ALLEN GINSBERG, BOB DYLAN, CHE GUEVARA” – a szöveg pedig ezzel a kiemeléssel zárul: „I CAN’T GET NO SATISFACTION”. „Nekem semmi sem jó” – hangzik a végkövetkeztetés, az egyik leghíresebb Rolling Stones-szám refrénjét idézve 1965-ből. Szintén ebben a lapszámban olvashatók egy harmadik Aktionsgruppe-tag, Johann Lippet versei: *das auge der kalte* [a hideg szem], *das taschentuch* [zsebkendő], *der sommer, das land und der ausweis* [a nyár, a föld és az igazolvány] címmel.

Az 1985/7–8. számban újból Richard Wagner jelentkezik a *K. Eine unfertige Geschichte aus der gegenwärtigen Unterrichtslage* [K. Egy befejezetlen történet a jelenlegi oktatási helyzetről] című esszéjével. Mellette Roland Kirsch két rövidprózája áll, aki nem volt ugyan az Aktionsgruppe tagja, de igen közel állt annak alkotóihoz, és a csoport feloszlata után ő is csatlakozott az Adam Müller-Guttenbrunn Irodalmi Körhöz, amelyben az Akciócsoport legtöbb tagja is tevékenykedett. Kirschet 1989-ben felakasztva találták a lakásában, a barátai pedig, többek között Richard Wagner és Herta Müller, kizárják az öngyilkosság lehetőségét. Így vall erről ez utóbbi: „1989 májusában találtak rá felakasztva a saját lakásában. A szomszédok azt mondják, a lakásában halála napján erős hangokat hallottak kiszűrődni. Én sem hiszem, hogy öngyilkosság történt volna. Romániában a temetés előtti utánajárások annak idején napokig is eltartottak. Öngyilkosság esetén pedig a boncolás magától értetődő volt. Roland Kirsch szüleinek azonban egy napon belül az összes papírt átadták. Gyorsan és boncolás nélkül került földbe. És a lehallgatási jegyzőkönyvek vastag kötegében egyetlenegyszer sem esik szó Roland Kirsch látogatásáról. A nevét törölték, ez a személy soha nem is létezett.”³⁰

Szintén az Akciócsoport holdudvarához tartozott Balthasar Waitz bánási sváb író, akinek két rövidprózája³¹ is megjelent a nyolcvanas évek elején az *Echinox*-ban. Immár a kétezres évek után született szövegeinek fordítójaként elmondhatom, hogy Waitz ezen korai rövid-

30 Herta Müller: Die Securitate ist noch im Dienst [A Securitate még mindig ügyködik]. *Die Zeit*, 2009. október 9. [Saját fordítás – Sz. E.]

31 Balthasar Waitz: Unser Brunnen [A mi kutunk]. *Echinox*, 1980. 1–2. sz. 16. p.; Uő., Gessler [Gessler]. *Echinox*, 1981. 4–5. sz. 19. p.

prózában már megtalálta azt a hangot, amely későbbi szövegeire is jellemző, és témáihoz is hű maradt: a bánásági falut írja le annak visszásságaival együtt, fragmentáltan, száraz stílusban, miközben a ki nem mondott értékítélet végig ott bujkál a sorai között. Egyike azon kevés bánásági sváb íróknak, akik nem vándoroltak ki Németországba: a szerző ma is Temesváron él és alkot.

Hasonló témák foglalkoztatják a későbbi Nobel-díjas, Waitzhoz hasonlóan Nitzkydorfból (Nitzkyfaluból) származó Herta Müllert is, aki szintén igen közel állt az Akciócsoporthoz, annak vezéregyénisége, Richard Wagner lett később a férje. Ő az 1981/1-2-3. összevont számban jelentkezik *Das Lied vom Marschieren* [Dal a menetelésről] című rövidprózájával.³² Ez az egyetlen szövege az *Echinox*-ban.

Az Aktionsgruppe egyik oszlopos tagja, Rolf Bossert szintén egyetlen szöveggel jelentkezik, az 1981/6-7. számban *danach* [azután] című verssel, amely tele van áthallásokkal, s mintha a saját halálát is (amelyért, mint szó esett már róla, a Securitate okolható) előrevetítené: „[...] de rossz a lelkiismeretek. hisz tudjátok, / hogy megöltetek, még ha / öngyilkosság is volt.”³³

Egy további Aktionsgruppe-közeli szerzőről, az Adam Müller-Guttenbrunn Körnek egyik tagjáról szeretnék itt említést tenni, akiről az *Echinox* első tíz évének vizsgálata során már szó esett: Horst Samsonról van szó, aki a szülei deportálása miatt a Bărăganban, szülei kényszerlakhelyén született, és kétéves volt, amikor hazaköltöztek a Temes megyei Albrechtsflorba, azaz Kisteremiába. Négy verset közölt tőle az *Echinox* 1980-ban.³⁴ Itt említem végül a bánásági írók közül még Helmuth Frauendorfert, aki szintén az Adam Müller-Guttenbrunn Kör tagja volt, és a nyolcvanas évek elején versekkel³⁵ és rövidprózával³⁶ jelentkezett a lapban.

32 Herta Müller: *Das Lied vom Marschieren*. *Echinox*, 1981. 1-2-3. sz. 24. p.

33 Rolf Bossert: *danach*. *Echinox*, 1981. 6-7. sz. 16. p. [Saját fordítás - Sz. E.]

34 Horst Samson: *zerreissprobe* [szakítópróba], *glasperlenspieler* [üveggyöngyjátékos], *kantiber kantaber* [kantiber kantaber], *karpaten schwarzwmeer donaudelta* [kárpátok fekete-tenger duna-delta]. *Echinox*, 1980. 6-7. sz. 18. p.

35 Helmuth Frauendorfer: *Brief an meine netten Kolleginnen* [Levél a kedves kolléganőimnek]. *Echinox*, 1981. 4-5. sz. 19. p.; *Uő: Und jetzt...* [És most...]. *Echinox*, 1981. 1-2-3. sz. 21. p.

36 *Uő.: die dunklen möbeln* [a sötét bútorok]. *Echinox*, 1983. 3. sz. 8. p.

Frauendorferre már középiskolásként, a helyi német lapban, a *Neue Banater Zeitung*ban közölt kisebb szövegei okán is felfigyelt a Securitate. 1984-ben pedig megpróbálták beszervezni, azt remélve, hogy első kézből kapnak információt az irodalmi kör tevékenységéről, illetve annak tagjairól, de mivel nem akart együttműködni velük, megverték és perrel fenyegették. Erre reagálva hét bánsági író, akiket az előzőekben *Echinox*-beli szövegeik alapján említettem: Helmuth Frauendorfer, Herta Müller, William Totok, Richard Wagner, Johann Lippert, Horst Samson és Balthasar Waitz, nyílt levelet írt Cornel Pacosténak, az RKP Temes megyei első titkárának, illetve Dumitru Radu Popescunak, a Romániai Írószövetség elnökének. Ezt a levelet, jelen tanulmány záróakkordjaként, az alábbiakban teljes egészében idézem, tudomásom szerint ugyanis eddig még sehol nem közölték magyar fordításban:

„Tisztelt elnök elvtárs,

mi, temesvári fiatal írók a következőket szeretnénk a tudomására hozni: f. é. július 19., 20., 21. és 24., illetve augusztus 20. napjain fiatal kollégánk, Helmuth Frauendorfer, a temesvári bölcsészkar (1984-es) végzettje ellen, aki igen szép irodalmi karrier elé néz, gazdag művészeti tevékenységet folytat (a diákművelődési ház német színjátszó csoportját vezette), emellett publicisztikát is művel (a Forum studentesc című lap német oldaláért felelős szerkesztőként, amely oldal – számunkra érthetetlen módon nem jelenik meg többé), a Securitate, nevezetesen Păduraru Nicolae alezredes és Adamescu Ion őrnagy vizsgálatot folytatott.

A vizsgálat során kollégánkat bántalmazták, sőt egyszer meg is verte Adamescu I. őrnagy, azt kérvén tőle, hogy írjon alá nyilatkozatokat, amelyekkel elismeri, hogy (a Securitate kifejezését használva) államellenes verseket írt és ugyanolyan jellegű tevékenységeket folytat. Hasonlóképpen arra vonatkozó nyilatkozatok aláírását is kérték tőle, miszerint mi, akik ezen levéllel csatlakozunk kollégánkhoz, befolyással lettünk volna rá, és ezen „ellenséges” tevékenységek felé irányítottuk volna. Mindezt a Temesvári Írószövetség Adam Müller-Guttenbrunn Irodalmi Köre által, amelyet Păduraru alezredes „barlangnak” nevezett. A „barlangot” Nicolaus Berwanger, az Írószövetség titkára vezet.

Az irodalmi körben jelen aláírók egy része is tevékenykedik. Azért döntöttünk ezen levél megírása mellett, mert a fiatal kollégánkkal történt

incidens, amely egyébként egy írásos figyelmeztetéssel zárult, nem az első. Évek óta zaklatnak minket a Belügyminisztérium temesvári szervei. Amit mi írunk, azt szándékosan elferdítik, azt próbálván ránk bizonyítani, hogy tevékenységünk szubverzív, megakadályozzák a külföldi utazásainkat, házkutatásokat, letartóztatásokat eszközölnek, egyes kollégáinknak visszautasították az Írószövetségbe való felvételi kérelmüket, annak ellenére, hogy teljesítik az ehhez szükséges feltételeket, az írói pályájuk elején levő fiatal kollégákat megfélemlítik, vagy fenyegetéssel próbálják rávenni arra, hogy együttműködjenek a Securitatével stb.

Nyilvánvaló, hogy ez az állapot tarthatatlan. Úgy véljük, hogy mindez lábbal tiprása hazánk nemzetiségei jogainak és a Párt IX. kongresszusa szellemének, amely tudvalevő, hogy új, demokratikusnak mondott alapokra helyezte a társadalmunkat. A leírt helyzet nem jelent mást számunkra, mint német írókként való tevékenységünknek a szisztematikus bojkottálását. Ezek a zaklatások nem egyebek, mint az elhallgattatásunkra és hazánk elhagyásának kieroszakolására tett kísérletek.”

Az Írószövetséghez fordulunk, hogy járjon közben a pártvezetésnél, hogy vessen véget ezeknek a helyzeteknek Temesváron. Ha ez nem lehetséges, egyenesen a Párt felsővezetéséhez fogunk folyamodni.

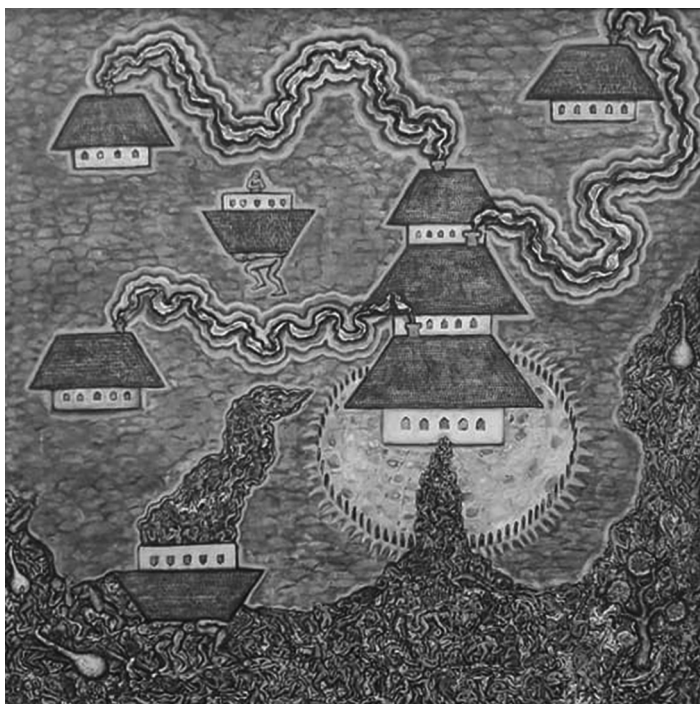
(Egy hasonló levelet küldtünk az RKP Megyei Bizottsága elsőtítkárnak, Cornel Pacosténak)

Temesvár, 1984. szeptember

Aláírták: Helmuth Frauendorfer, Herta Müller, William Totok, Richard Wagner, Johann Lippert, Horst Samson, Balthasar Waitz.³⁷

37 Saját fordítás – Sz. E. A teljes levelet Mircea Rusneac publikálja az *Istoria Banatului* honlapon, lásd: <https://istoriabanatului.wordpress.com/2009/11/17/mircea-rusnac-aktionsgruppe-banat-fenomen-al-disidentei-minoritare-in-romania-anilor-1970-1980/> (Utolsó letöltés: 2023. január 25.). Németül olvasható többek között a *Neue Banater Zeitung* 2011. február 23-ai számában, melyet különösen ajánlok az érdeklődők figyelmébe, lévén hogy a cikk szerzője, melybe ezt a levelet (német nyelven) beépíti, ennek egyik aláírója, Balthasar Waitz. Altala „belülről”, első kézből kapunk információkat a levél születését megelőző körülményekről, illetve a megtorlásokról, melyek a temesváriakat érték (pl. rádióadás megszüntetése, az Adam Müller-Guttenbrunn Kör tevékenységének egy időre való betiltása, és nem utolsósorban az, vallja Waitz, hogy a hét aláíró személy közül hatan kivándoroltak Németországba (kivételt képez maga Balthasar Waitz). Erről lásd bővebben: <https://banaterzeitungonline.wordpress.com/2011/02/23/brief-an-die-macht/> (Utolsó letöltés: 2023. január 25.).

Ez a levél szintén az Aktionsgruppe tagjainak páratlan bátorságát mutatja. Ismerve az akkori politikai viszonyokat, szinte elképzelhetetlen, hogy 1984-ben ennyire egységesen lépjen fel hét költő, és számon kérjék a hatalmon lévőkötől saját jogfosztásukat. Hogy ez a levél nem járt megtorlással, azzal magyarázom, hogy az RSZK nem tehetette meg Nyugattal, Németországgal szemben: ekkor már tömegesen árusították ki a németeket, szászokat és svábokat egyaránt, tehát előreláthatólag megszűntek rizikófaktornak lenni.³⁸

A kiűzöttek imái (vegyes technika, vászon)

38 Jelen tanulmány *A háromnyelvű Echinox* című monográfiából való, mely a Szépirodalmi Figyelő Kiadónál fog megjelenni. A szerző a kutatás idején a Magyar Művészeti Akadémia művészeti ösztöndíjában részesült.